

Fenomen i bit zahvalnosti

Fenomenološko–metafizička analiza

Ivan KOPREK*

Sažetak

Govor o daru i zahvalnosti u sebičnom društvu okrenutom samo prema sebi zasigurno nije popularan. Zahvali, koja se uvijek izražava drugome i kojoj je u pozadini priznanje vlastite potrebitosti i vlastite obdarenosti, zapravo prethodi vlastita nemoć. Autor ove studije želi rasvijetliti fenomen dara i zahvalnosti u cijeloj širini spektra njihova značenja. Nije mu nakana upustiti se u promišljanje o mnoštvu nijansi koje su u mudrosti značenja ali i u korijenu riječi: dar, hvala i zahvala; ne zadržava se ni na mnogoznačnom odnosu između zahvalnosti i drugih čovjekovih čina. Krajnji mu je cilj odgovoriti na pitanje: što o daru i zahvalnosti može reći filozofija, odnosno istražiti koliko govor o daru i zahvalnosti otvara pristup personalističkoj metafizici.

Uvodna napomena

Nije potrebno isticati da je današnjem čovjeku koji je zaglibio u svakovrsnu zloću teško već i trijezno promišljati o daru i zahvalnosti. Govor o daru i zahvalnosti u sebičnom društvu okrenutom samo sebi u našem vremenu konzumiranja zasigurno nije popularan.

Terrance McConnell ispravno primjećuje da je 20. stoljeće razmjerno malo reklo o zahvalnosti.¹ Zahvalnost je tu ostala zaboravljena tema.² Možemo postaviti pitanje: što ima filozofija sa zahvalnošću?

Zahvali, koja se uvijek izražava drugome i kojoj je u pozadini priznanje vlastite potrebitosti i vlastite obdarenosti, zapravo prethodi vlastita nemoć. Uz pojam zahvale i dara veže se i pojam oprosta i opraštanja. I u opraštanju, kojega smo svi u više vidika i na razne načine potrebiti, nešto se prima na dar.³

* Prof. dr. sc. Ivan Koprek, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb.

1 Usp. T. McConnell, *Gratitude*, Philadelphia 1993.; usp. D. Cheal, *The Gift Economy*, London 1988.

2 Usp. E. Biser, Dankbarkeit als denkerisches Initiationserlebnis, u: J. Seifert, *Danken und Dankbarkeit. Eine universale Dimension des Menschseins*, Heidelberg 1992. (dalje navodim samo skraćeni-
com: Seifert), 159–173.

3 Usp. I. Koprek, Det onda som etiskt problem, u: *Signum* (Stockholm) 2000, 6–15. O tome usp. također M. Westphal (ed.), *Postmodern Philosophy and Christian Thought*, Bloomington IN, 1999.,

Ova razmišljanja nemaju namjeru rasvijetliti fenomen dara i zahvalnosti u cijeloj širini spektra njihova značenja. Nije nam nakana upustiti se u promišljanje o mnoštvu nijansi koje su u mudrosti značenja ali i u korijenu riječi: dar, hvala i zahvala. Nećemo se ni zadržati na mnogoznačnom odnosu između zahvalnosti i drugih čovjekovih čina. Želimo samo istražiti koliko govor o daru i zahvalnosti otvara pristup personalističkoj metafizici.

Filozofi su o zahvalnosti imali visoko mišljenje. Njemački sociolog G. Simmel je u svojem, danas na žalost nezapaženom eseju »Dankbarkeit, ein soziologischer Versuch«⁴ opisao izdvojeni karakter međuovisnosti dara i zahvalnosti. Što zapravo o daru i zahvalnosti može reći filozofija? Ograničit ćemo se na predstavljanje samo nekih izvoda i mišljenja.

Filozofija i zahvalnost

Otac moderne zapadne filozofije R. Descartes o zahvalnosti razmišlja u sklopu govora o moćima razumijevanja. Razum kao »najpravednije raspoređeni dar« ljudskoj vrsti označava naravnu svjetlost razumijevanja. U tom smislu Descartes piše: »...trebam biti zahvalan onomu koji mi nije nikad ništa dugovao, na onome što mi je podario, a ne da mislim kako me je on čega lišio, ili mi je uskratio ono što mi nije dao.«⁵ Zahvalnost za Descartesa, kako se iz citiranoga može zaključiti, nema samo religijsku nego i humanu dimenziju.⁶

B. Spinoza je izjednačio zahvalu i zahvalnost sa strašću ili nastojanjem prema kojemu nekome želimo učiniti dobro.⁷ Moglo bi se reći da je zahvalnost moralni potencijal, a zahvala određeno aktualiziranje toga potencijala.

D. Hume misli da je i svaki mogući kriminal ljudske vrste bolji od nezahvalnosti. Nezahvalnost je nešto najgore. Naročito je kriminalna nezahvalnost prema roditeljima.⁸

Slično misli i I. Kant. Za njega zahvalnost, kao i dar, nadilazi sadašnjost i mišljenje.⁹ U tom smislu Kant smatra da je zahvalnost čašćenje neke osobe zbog njezina nama iskazanoga dobročinstva. Osjećaj povezan s tom prosudbom jest osjećaj poštivanja prema dobročinitelju. Kant drži da je odnos darovatelja prema prima-telju odnos ljubavi.¹⁰ Ipak, za njega zahvalnost (kao i etika) nije stvar ljubavi nego obveze. Zahvalnost je obveza (dužnost) nad svim obvezama. Čak i puka srdačna

213–215.; B. K. Putt, Prayers of confession and tears of contrition, u: J. H. Olthuis, *Religion without Religion*, London–New York 2002., 63 i sl.

4 G. Simmel, Dankbarkeit. Ein soziologischer Versuch, u: *Gesamtausgabe*, Bd. 8, A. Cavalli–V. Krech (hrsg.), Frankfurt 1993, 308–317.

5 R. Descartes, *Meditationes de prima philosophia*, Hamburg 1977, IV. Meditacija.

6 R. Descartes, *Les passions de l'âme*, Paris 1969, n. 193.

7 Za Spinozu je zahvalnost »strast« — Usp. B. Spinoza, *Etika dokazana geometrijskim redom*, Zagreb 2000, 289.

8 Usp. D. Hume, *A Treatise of Human Nature*, 1969., vol. II, 16.

9 U njemačkom jeziku su »danken« i »denken« — misliti i zahvaliti — blizu.

10 Usp. I. Kant, *Metafizika čudoređa*, Zagreb 1999, 238 sl.

dobrohotnost drugoga koja nema fizičkih posljedica zaslužuje naziv »krepodne dužnosti«. To za Kanta onda utemeljuje razliku između djelatne i samo osjećajne zahvalnosti. »Zahvalnost je dužnost, tj. ona nije samo 'maksima razbora' po kojoj drugome izražavam svoju obvezanost zbog dobročinstva koje mi je iskazao i time ga potičem na daljnju dobrotvornost (*gratiarum actio est ad plus dandum invitatio*); jer tada se njome služim samo kao sredstvom za druge svoje namjere; nego je ona nešto na što nas moralni zakon neposredno primorava, tj. dužnost.«¹¹ U tom je smislu ona i nešto sveto. Zahvalnost je prema tome »sveta dužnost«, čija povreda može uništiti moralni poticaj na dobrohotnost u samom načelu. Kantu je pak svet »onaj moralni predmet u kojem se obveza ne može potpuno poništiti nikakvim prikladnim činom (obveznik pritom još uvijek ostaje obvezan)«. ¹² Obveze zbog primljenog dobročinstva čovjek se ne može riješiti nikakvim oduživanjem — zato što primatelj nikada ne može nadoknaditi prednost zasluge koju ima davatelj, naime da je u dobrohotnosti bio prvi. No i bez takvoga čina (dobrohotnosti) već sama srdačna dobrohotnost obvezuje na zahvalnost. Zahvalna nastrojenost te vrste naziva se harnost.

Ako je pak riječ o stupnju obveznosti krepnosti zahvalnosti, primatelj dara treba sam procijeniti na temelju koristi što ju je izvukao iz dobročinstva i nesebičnosti s kojom mu je ono iskazano. »Najniži je stupanj to da se jednake usluge učine dobročinitelju koji ih može primiti (koji je još živ), a ako nije, onda drugima; da se primljeno dobročinstvo ne smatra teretom kojega bismo se rado riješili (jer onaj tko tako uživa nečiju naklonost stoji stupanj niže od svojega dobrotvora, što mu vrijeda ponos); nego da se i sam povod za dobro djelo prima kao moralno dobročinstvo, tj. kao prilika za primjenu te krepnosti koja s usrdnošću dobrohotne nastrojenosti ujedno povezuje nježnost dobrohotnosti (uzimanje u obzir najmanjeg njezina stupnja u predodžbi o dužnosti), i tako za njegovanje čovjekoljublja.«¹³

Priklanjajući zahvalnost osjećajnoj strani čovjeka, Kant ističe njezinu humanu i odgojnu funkciju, odnosno značenje. U tom smislu vrijedi apel A. Schweitzera: »Odgajaj se za to da nikada ne odgađaš riječ ili gestu zahvalnosti i nikada to ne gledaj kao nešto dovršeno, nego gdje samo i ostaje prigoda pokaži drugome da ona još živi u tebi!«¹⁴ Zahvalnost je topli ljudski osjećaj koji bitno pridonosi tome da se u ljudskom zajedničkom životu stvori topla, ljudska atmosfera.¹⁵

Nije nam nakana tek samo slijediti misli maloprije spomenutih filozofa, nego želimo promotriti krepost ili vrlinu zahvalnosti u općenitosti, stavljajući je u kontekst religioznoga i moralnoga života.¹⁶ Pri tome slijedimo fenomenološku tradiciju razmišljanja.

11 Isto, 239.

12 Isto.

13 Isto, 240.

14 A. Schweitzer, *Dankbarkeit ist das Gedächtnis des Herzens*, Salzburg 1983, 20.

15 Usp. J. Derrida, *Given Time: I. Counterfeit Money*, Chicago 1992.; J. Derrida, *The Gift of Death*, Chicago 1995.

16 Prvotno se u ovom kratkom prilogu osvrćem na kratku raspravu iz ostavštine D. von Hildebranda, naslovljenu *Über die Dankbarkeit*, (St. Ottilien 1980.). Hildebrand se u razmišljanju o zahvalnosti

Fenomenologija zahvalnosti

Zahvalnost je praljudski doživljaj koji ima univerzalnu dimenziju našega ljudskoga bitka, ali istodobno i visoko čudoredno (moralno, etičko) značenje.¹⁷

U običnom govoru govor o zahvalnosti ostaje na razini konvencionalnih izražaja. »Hvala« kažemo onome od koga smo nešto primili na dar.¹⁸ Zahvalnost je prema tome držanje, stav prema daru i darovatelju. Ona otkriva dvije dimenzije: biti »zahvalan za« i biti »zahvalan nekome«.

Uvjerenje da je u hvali i zahvali riječ o fascinirajućim fenomenima koji imaju isto tako inteligibilnu strukturu i središnje značenje kao i opažanje ili kao obećanje i drugi socijalni čini, niti jedan filozof nije tako dobro osvijetlio kao sljedbenik Münchenske fenomenološke škole u filozofiji — B. Schwarz.¹⁹ Što izričemo kada zahvaljujemo i što činimo dok zahvaljujemo?

Zahvaljivanje je posvješćivanje i činjenje (*Gesinnung und Tat*) prema drugom čovjeku. U zahvaljivanju priznajem da se netko drugi prema meni pokazao dobrohotan, dobročinitelj. Tako je zahvala zapravo priznanje.

Ono što pripada zahvalnosti prvotno je odnos realnosti davanja–uzimanja. Uzeti i dati su tipično ljudski načini ponašanja. Doduše, životinje povremeno među sobom nešto uzimaju, no čini se da si one ništa ne daju. Ako je tome tako, onda je samo uzimanje već drukčije strukture — ono je imanje. manje je, naime, pretpostavka davanja.

Davanje i uzimanje su dva temeljna ljudsko–socijalna držanja. Često se daje u nadi da se nešto dobije: *do ut des* (dajem da daš!). Daje se nešto što se posjeduje, ima. Ponekad se nešto daje ne da bi se dobilo uzdarje, nego da bi se razmjenom ostvarilo zajedništvo. U tom smislu treba shvatiti naša konvencionalna pozdravljanja i geste uljudnosti.

Razmjena ostaje na neki način bitni element svih ljudskih društava. Konvencionalna obostranost oblikuje jednakost između inače možda vrlo različitih partnera.²⁰ Obostranost razmjene istodobno stabilizira krhke odnose imanja (posjedovanja), kao i još krhkije međuljudske odnose.

izravno poziva na postavke Balduina Schwarza (B. Schwarz, *Über die Dankbarkeit* u: *Wirklichkeit der Mitte. Beiträge zu einer Struktur-anthropologie*, Festgabe für A. Vetter, Freiburg–München 1968, 679–704) koji je, kako primjećuje, odlično objasnio ono kako se zahvala kao odgovor na dar života prvotno odnosi na Boga odnosno kako zahvalnost uključno pretpostavlja postojanje nečega izvan čovjeka. Usp. također G. Haeffner, *Geben, Nehmen, Danken*, u: *Stimmen der Zeit* 1994, 467–479; S. J. Frow, *Time and Commodity Culture. Essays in Cultural Theory and Postmodernity*, Oxford 1997.; R. Loew, *Oikeiosis*. Festschrift für R. Spaemann, Weinheim 1987.

17 Usp. H. Berking, *Schenken: Studien zur Anthropologie des Gebens*, Frankfurt 1996.; J. –L. Morion *Sketch of a Phenomenological Concept of Gift*, u: M. Westphal (ed.), *Postmodern Philosophy and Christian Thought*, Bloomington IN, 1999., 122–144.

18 Usp. T. Styczen, *Danken heisst Beschenken*, u: Seifert, 63–75.

19 Usp. B. Schwarz, *Der Dank als Gesinnung und Tat*, u: Seifert, 15–27. Schwarz razvija fenomenološku metodu koja kao u Husserla ne čini obrat prema transcendentnoj filozofiji.

20 Usp. M. Mauss, *Die Gabe*, Frankfurt 1968, 170 sl.; M. Godelier, *L'Enigme du don*, Paris 1996.; A. Weiner, *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-while-Giving*, Berkeley 1992.

Svaka razmjena ima svoju »lomljivost«. Neovisno o primitivnim oblicima uzimanja kojima ne odgovara nikakvo davanje (primjerice krađa ili pljačka), treba uočiti probleme koji nastaju kada razočarava nada darovatelja na obostranost, odnosno kada je ugrožena strahom od takvoga razočaranja. Nešto se mora najprije dati da bi se za to nešto dobilo. Dobročinstva su tako dugo neugodna dokle god postoji nada da ih se može uzvratiti.²¹

Onaj koji nešto treba, nije uvijek u stanju ponuditi protuuslugu. Ako netko nešto uzme, a da za to ništa adekvatno ne može dati — mora zahvaliti. Kao što obostrana razmjena uspostavlja određenu jednakost među partnerima, tako i molba i zahvala uspostavlja neku nejednakost. Onaj koji daje, obično je u višem položaju. Molba kojom netko slobodno ulazi u odnos ovisnosti — ponižava. Naime, onaj od koga se nešto traži ili moli, može na zamolbu odgovoriti potvrdno i niječno. Svaki se, dakle, tražitelj (molitelj) izručuje nesigurnosti hoće li mu molba biti uslišana; odnosno tome hoće li ili neće biti shvaćen ozbiljno.

Tko samo uzima bez da daje (makar bi to mogao!), jest parazit. Tko uzima bez da daje jer drukčije ne može, jamačno je siromah (bogalj i »bogec«); on više puno ne znači. Tko može dati a da pritom nije ovisan o odgovarajućem uzdarju (odgovoru, povratu), lako će se osjećati većim i drugi će ga više poštivati. Onaj koji daje, može svoje mjesto iskoristiti tako da onoga tko prima ponizi. Ta jednostranost može biti shvaćena kao napad.

Proces razmjene otvara i prostor svojevrsne nesigurnosti. Kako se može biti siguran da je protudar najmanje isto tako vrijedan kao dar? Nije moguće u ovim relacijama svima vjerovati. U svakom slučaju, u procesu razmjene ne smije biti izigrano povjerenje. Onaj tko daje a svjestan je ovih mogućnosti ako je plemenit, učinit će sve da nigdje ne bude i primisli poniženja. Onaj pak tko prima, pokušat će razviti strategiju koja kompenzira poniženje. On će se, primjerice, truditi da činjenicu da mu je nešto poklonjeno potisne, smanji ili, s obzirom na motive dara, postavi u sumnju. Može se čak dogoditi i to da počne mrziti onoga kojemu treba zahvaliti. Tko nekome mora zahvaliti za nešto životno važno, čak sam život, njegov je dužnik, zarobljenik. No to ne može biti i nije uvijek tako.

Sloboda i dar

U djelu *De Beneficiis* Seneca raspravlja o dobročinstvima i zahvalnosti razmišljajući o tome kako se zahvalni čovjek trajno raduje darovima, dok ih se nezahvalni ni ne sjeća. Posebno je zanimljivo Senecino pitanje: može li rob gospodaru učiniti dobročinstvo, tj. može li rob biti adresat zahvalnosti.²²

Za Senecu je dobročinstvo ono »što netko daje, a da mu je potpuno na volju hoće li dati ili ne« (*Beneficium enim id est, quod quis dedit, cum illi liceret et non dare*).²³ Rob nema mogućnost (i prema tome nema ni pravo) gospodaru nešto

21 Tacit, *Anali*, IV, 18.

22 Seneca, *De Beneficiis*, III. xvii. 3–4.

23 Isto, III. xix. 1.

odbiti (negandi potestatem). Zbog toga je nesposoban dati dar ili učiniti dobročinstvo na koje njegov gospodar ne bi imao pravo. Slijedom toga nije potrebno da mu gospodar išta zahvaljuje.

Ne poričući da zahvalnost i dobročinstva pretpostavljaju slobodu darovatelja, Seneca spominje razliku između unutarnje i izvanjske slobode pokazujući da nije u slobodnoj moći roba nešto dati ili ne dati, nego da se od njega, kao da bi njegov gospodar imao pravo na to, smije očekivati mnogo više. Seneca navodi ovaj primjer: Zamisli roba koji se toliko zalaže za svojega gospodara da mu iskazuje harnost boreći se za njega makar bi tome mogao izmaknuti, sve do žrtve vlastita života. Hoćemo li reći da takav čovjek ne iskazuje dobročinstvo i ne daje dar gospodaru samo zato što je rob? Dar života roba je to veći i dostojan dara (gratius) što svoj život zalaže za gospodara. Pečat ljubavi čini njegovo djelo vrijednim zahvale.

U Senecinom je primjeru jasno da ni ropstvo ne može čovjeku (robu) porobiti njegovu slobodu. I u robu je sloboda nešto neporobljivo. To je njegov slobodan duh, unutarost osobe. Slobodu se ne može ni kupiti ni prodati. Što iznutra izlazi, to je slobodno. U tom unutarnjem svetištu osobne slobode rob može i dvojiti (nećkati se) da učini neko nedjelo ili uopće da djeluje na neki način koji gospodar ne može kupiti ili odrediti. Dakle, moguće je biti zahvalan robu za ono što nije unutar njegove tražene dužnosti.

Zahvalnost, njezin objekt i njezin adresat, kako se oni živopisno pokazuju u Senecinom primjeru i fenomenologiji slobode, otkrivaju i naznačuju metafizičke implikacije osobe koja uključuje misao da svatko u svojoj slobodi može biti dar za drugoga.

Prvi je subjekt zahvalnosti osoba. Da zahvalnost pretpostavlja osobu, očituje se u diferenciranim duhovnim činima i rezultatima koje ti čini pretpostavljaju. Da bi u Senecinom primjeru gospodar bio zahvalan, mora shvatiti čin roba. On mora svjesno priznati da je rob svoj život dao za njega. Mora, nadalje, doći do spoznaje zašto je to njegov rob učinio. Drugim riječima, on mora njegovo djelo priznati nadahnutim dobrohotnošću, a ne nekakvom korišću ili dužnošću. Osjećaj zahvalnosti je stav koji mora imati intencionalni objekt, na kojega je smisleno–racionalno usmjeren. Upravo radi toga zahvalnost ne smije biti doživljena kao neki neslobodni čin ili puko emotivno stanje. Zahvalnost je intencionalno slobodni osjećaj. Ta »su–djelatna sloboda« spaja se s unutarnjim »da« slobode, u čemu i Aristotel prepoznaje bit slobode, kao u glasu srca, s afektivnim odgovorom zahvalnosti.²⁴

Struktura osobne zahvalnosti

Čini se da nema smisla biti zahvalan nekom neosobnom biću. Možda netko i može reći da je zahvalan automobilu kojega vozi jer nije doživio nikakvu nesreću, no taj način govora nije ozbiljniji od »razgovora« s automobilom. Teže je odlučiti treba li biti zahvalan drugim živim bićima. Makar se čini da nije smisleno biti zahvalan životinjama, ipak je primjereno biti zahvalan za ono što nam znače ili za ono

24 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1113 b 5 sl.

što od njih dobivamo. U tom je smislu naša kultura impregnirana teškim, neetičkim zloporabama.²⁵

U svakom slučaju zahvalnost traži drugu stranu — adresat.²⁶ Onaj tko je zahvalan (zahvalnik) traži izvor dobročinstva kako bi mu izrazio svoju zahvalnost. Nađemo li pred vratima dar, zasigurno ćemo se potruditi da pronademo onoga od koga dar potječe. Ako se on pronađe, dogodila su se dva prepoznavanja: netko tko je prepoznat i poznat, postaje prepoznat kao pošiljatelj dara. Tek tada znamo prema kome trebamo usmjeriti svoju zahvalnost koja u prvi mah nema određenoga adresata. Neka »neusmjerena« zahvalnost po sebi prelazi u djelomično emocionalno, djelomično racionalno traženje izvora dobra i prema tome prema nekom tajnovitom nasuprot, kojemu nas zahvalnost vodi.

Zahvalnost dakle ne pretpostavlja samo osobnost zahvalnika i usmjerenost na dar za koji zahvaljujemo, nego ima i drugu »intencionalnu usmjerenost«, naime usmjerenost na osobu kojoj smo zahvalni. Budući da je nemoguće biti zahvalan vlastitoj osobi, zahvalnost je bitno među-osobni čin. Toma Akvinski, pozivajući se na Senecu kaže: ... nemo sibi ipsi beneficium dat... unde in his quae sunt ad seipsum non habet locum gratitudo et ingratitude«, odnosno »sed homo sibi ipsi non potest gratias agere, quia gratiarum actio videtur transire ab uno in alterum...«²⁷

U zahvali priznajemo osobu, odnosno zahvaljivanje je priznavanje osobe. Što se više u činu davanja premješta težište od razine stvari na razinu osobe — tako da ono među-osobno nije samo više pozadina stvarne razmjene, nego izmjena stvari postaje simbol međuljudske privrženosti — to više nastaje čisti oblik zahvalnosti. U tom smislu zahvaljivanje ne osjećamo samo kao dužnost nego i kao obožavanje. Ono se ne doživljava kao slabost, nego kao jakost; ne kao izraz nemoći, nego kao izraz životne moći.

Ako zahvalnost traži svoj adresat, što ili tko može biti adresat tzv. bez-adresne zahvalnosti? Pitanje je li Jaspersov iskaz »zahvalan sam, ali ne znam kome«²⁸ ima ikakav smisao. S ovime ponajprije mislimo na činjenicu da adresata zahvalnosti ne možemo tako poznavati kao ostale ljude koji su identificirani kao darovatelji, adresati zahvale. Treba ga shvatiti kao osobu. Jaspers je pod utjecajem panteizma, budizma i istočnih religija u razmišljanju o zahvali i zahvalnosti izgubio bitnu usmjerenost na osobu.²⁹ U tom prepoznavanju (identifikaciji) osobito treba ra-

25 Usp. R. Buttiglione, Über die Dankbarkeit im Denken Karol Wojtylas, u: J. Seifert, 211–233, ovdje 215. Naravno, ovo razmišljanje stoji na crti misli da životinje nemaju prava, ali da čovjek prema njima ima dužnosti. O toj temi usp. I. Fuček, Katolički moral i ljudska prava, u: I. Koprek (ur.), *Ljudska prava — čovjekovo dostojanstvo*, Zagreb 1999, 151. Usp. također P. Singer, *Oslobođenje životinja*, Zagreb 1998.

26 Usp. M. Westphal (ed.), *Postmodern Philosophy and Christian Thought*, Bloomington IN, 1999., 1–11; J. –L. Morion, *Sketch of a Phenomenological Concept of Gift*, 122–144.

27 Usp. Toma Akvinski, *Summa theol.*, III, q. 106 a. 3.

28 K. Jaspers, *Schicksal und Wille. Autobiographische Schriften*, München 1967, 30.

29 O anonimnoj zahvalnosti usp. B. Schwarz (Hrsg.), *The Human Person and the World of Value*, New York 1960, 168–191. Kritiku na Jaspersovu poziciju usp. u: I. Koprek, *Ethos und Methodos des Philosophierens*, St. Ottilien 1988., 209–218.

čunati s »razlozima srca koje razum ne poznaje«³⁰ ili, rečeno modernijim rječnikom, sa snagama spoznaje srca za koje razum nema antena.

Zahvalnost Bogu

Ako u perspektivi gore navedene logike prosudimo značenje zahvale i zahvalnosti, dolazimo do spoznaje da »razlog stvari« kojemu nas emocionalno vodi naša zahvalnost može biti samo intencionalne i stoga personalne naravi. Adresat svake zahvalnosti je nužno ona realnost koja se doživljava kao izvor obdarenja. U tradiciji koja govori da je Bog punina i potpuno nesebični stvoriteljski temelj, traženje pronalazi u Bogu primjereni adresat te zahvalnosti kao zadovoljavajuće objašnjenje i kao bitno usmjerenje.

Zahvalnost prema Bogu ne samo da pretpostavlja dohvaćanje i shvaćanje vrijednosti svih darova Božjih nego i karakter objektivnog dobra za osobu.³¹ U zahvalnosti za dar spoznaje ne dohvaćamo samo vrijednost spoznaje nego i dar, a po tom daru i ono *pro*, za mene prijateljske, potvrdne geste darovanja dara. D. von Hildebrand uviđa da je u objektivnom *pro*-dara sadržan objektivni moment ljubavi.³² Shvaćanje toga *pro* je bitno povezano s osobnim Bogom, s njegovom prema meni osobno usmjerenom dobroti i ljubavi. Sama ljubav je već *pra*-dar. Zahvalnost je s čovjekove strane specifični odgovor na Božju ljubav koja nam se očituje u njegovim darovima. Stoga je zahvalnost, kako je to na svoj način zapazio Descartes, važan čimbenik u našem odnosu s Bogom i drugim čovjekom.³³

Ljubav kao zahvalnost traži budnost. Treba se u tom smislu složiti s Kierkegaardom koji upozorava: »Neka te na dan tri puta grmljavina sto topova upozorava da odoliš napasti navike, ali pazi da ti ni to ne bude navika.«³⁴

Zahvalnost Bogu je najdublje povezana s poniznošću. Zahvalnik je svjestan činjenice da je pred Bogom prošnjak i da nema prava na ono što od Boga opstoji, da je sve dar Božje dobrote i da Bogu ne može postaviti nikakve uvjete. Ta je zahvala izraz čovjekova cjelovitoga bića, zapravo uzvrat ljubavi na njegovu ljubav. Naime, svaka je zahvalnost bitni dio ljubavi, u biti njezin sadržaj. Što više netko ljubi, što se više daje — to je bogatiji, to je širi, to više živi puninu osobnoga bitka.³⁵ Što to konkretno za čovjeka znači?

U pravoj zahvalnosti Bogu čovjek izlazi iz imanencije, iz uskoće svoje sebičnosti, slijepljenosti na sebe, i ulazi u usrećujuće predanje drugome i onome sasvim Drugome. »Blažena pobjedonosna sloboda« — piše D. von Hildebrand — »cvjeta u njegovoj duši. U zahvalnosti, primjerice za dar spoznaje, ne dohvaćam samo vri-

30 B. Pascal, *Misli*, br. 277.

31 O tome usp. D. von Hildebrand, *Ethik*, Düsseldorf 1959, 7. poglavlje; isti, *Das Wesen der Liebe*, Regensburg 1971, 3. i 4. poglavlje.

32 D. von Hildebrand, *Über die Dankbarkeit*, 11.

33 Usp. J. –L. Morion, *Sketch of a Phenomenological Concept of Gift*, u: M. Westphal (ed.), *Postmodern Philosophy and Christian Thought*, Bloomington IN, 1999., 122–144.

34 S. Kierkegaard, *Der Liebe tun*, Düsseldorf–Köln 1966, 43.

35 Usp. također J. Pieper, *Über die Liebe*, München 1972, 13.

jednost spoznaje, nego i dar, a po tom daru i ZA mene prijateljsku, potvrdnu gestu darovanja — dar sam. Shvaćanje toga ZA je bitno povezano s osobnim Bogom, s njegovom prema meni osobno usmjerenom dobrotom i ljubavi.«³⁶ Riječ je zapravo o prostoru čovjekove slobode kojega naš I. Gundulić naziva »darom u kom sva blaga višnji nam Bog je do«.

Čovjekova je sloboda u svojem daru zadaća, a darovatelj je u daru (slobodi) poziv. Bog čovjeka poziva osobno da se u ime istine spozna i prizna kao dar. Zahvalnost je, kako je primijetio Kant, i nositelj visoke ćudoredne vrijednosti — sveitosti. No ona je istodobno i izričaj poniznosti, dobrote i istinske slobode.³⁷ Što to znači?

Fenomenologijom smo pokazali da dar nije darovatelj, a ipak darovatelj u daru daje sebe i primatelj u njemu prihvaća darovatelja. Stoga Božji poziv u daru čovjekove slobode nije granica njegove slobode, nego buđenje na zahvalnost i kao takvo, zov na dijalog u povjerenju i predanju. Zahvala je bitni dio religioznoga čina koji nazivamo molitva. Ili, molitva je zahvala za dar slobode.³⁸

Zahvalnošću se već u svojem prirodnom obliku ostvaruje ulaženje u carstvo dobrote. U njoj živi istina, sloboda, poniznost, dobrota i velikodušnost. Tu se otvara prostor naše moralnosti. Tako zahvalnost već u svom naravnom obliku tvori bitnu jezgru ćudorednosti.³⁹ Jer ako se srce čovjeka pretoči u aktualnu zahvalnost, u njegovoj duši nema mjesta za zla držanja (poroke): zavist, osvetu, mržnju. Dakle, zahvalnost kao pra-krepost oblikuje i potiče red dobrote. U tom se smislu dobrota i zahvalnost nadopunjuju.

Možemo stoga zaključiti da je zahvalnost »majka svim krepostima« — zapravo početak etike. Na njoj raste naša etičnost. Želimo li biti dobri, prije svega trebamo biti zahvalni. O tome bi se iznova trebalo razmisliti; odnosno, to bi trebalo činiti.

36 D. von Hildebrand, *Über die Dankbarkeit*, St. Ottilien 1980, 11.

37 Isto, 31.

38 Usp. I. Koprek, *Korak za smisao*, Zagreb 1992, 233–253. Usp. također S. Kierkegaard, *Die Tagebücher 1834–1855 (24. April 1884)*, Leipzig 1941, 283 sl.

39 D. von Hildebrand, *Über die Dankbarkeit*, St. Ottilien 1980., 49.

PHENOMENON AND ESSENCE OF GRATITUDE

Phenomenological–metaphysical analysis

Ivan KOPREK

Summary

Discourse on the subjects of the gift and gratitude is certainly not popular in a self-centred society. Gratitude is necessarily preceded by a feeling of personal helplessness, for gratitude is something we express to another: it stipulates an acknowledgement of our wretchedness and an awareness that someone has bestowed upon us a gift. The author of this study wished to illuminate the phenomenon of the gift and gratitude and the connotations of these terms. There is no intention on the author's part to ponder the wisdom which the words gift, praise and gratitude convey, in terms of semantics and etymology; he does not dwell on the diverse relationship between gratitude and other acts common to man. His ultimate goal is to answer the question: what does philosophy have to say about the gift and gratitude, or rather, in how far can discourse on the gift and gratitude give one access to personalistic metaphysics.